

SPİNOZA'NIN DÜŞÜNÇESİNDE ESTETİK YANSIMALAR [REFLECTION OF AESTHETIC IN THE IDEA OF SPİNOZA]

Muhammet Mustafa Ünlü^a

^a *Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Anabilim Dalı, Resim-İş Eğitimi
Bilim Dalı*

Abstract

Özet

Spinoza doğacı düşünceyle felsefeye uzandığı görülmektedir. Filozofun öz ve varlığı tanıma problemiyle birlikte bilgiye ulaşma çabası içinde olduğu aşikârdır. Çalışmada Spinoza'nın felsefi anlayışı içerisinde estetik düşüncesi ele alınmıştır. Onun fikirleri ve görüşleri vurgulanmıştır. Çalışmada ele alınan fikirler ve görüşler Spinoza'nın zamanlara olan etkisinin açısından bir hazırlık ve inceleme araştırmasıdır.

Bu araştırmada Spinoza'nın görüşlerinin felsefeye ve sanata etkileri irdelenerek bir katkı getirmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Spinoza'nın görüşleri dikkate alınarak estetiğe etkisi araştırılmıştır. Literatür araştırma tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada Spinoza'da sanatın ve felsefenin problemleri olan varlık, doğa, öz, iyi, güzel, nesne ve ben gibi kavramların ortaya çıkışı araştırılmıştır. Bunların hangi manada nerede kullanıldıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Sanat, Spinoza, Sanat Felsefesi, Estetik.

Summary

Spinoza seems to extend to philosophy with a naturalistic idea. It is obvious that philosopher is in the effort reach to knowledge with the problem of recognition of essence and being. In Spinoza's philosophical understanding of the aesthetic thinking in the study has been discussed. His ideas and opinions are emphasized. The ideas and opinions approached in the study are a preliminary research in terms of Spinoza's influence over time.

In this research, it has been aimed to make a contribution by examining the effects to philosophy and to art of Spinoza. In this context, taking into account Spinoza's views have been investigated his of effects to aesthetic. In this study, which uses literature research technique, the emergence of concepts such as being, nature, essence, goodness, beauty, object and ego which are the problems of art and philosophy in Spinoza have been researched. It has been determined that are used in which mania and where.

Keywords : Art, Spinoza, Art Philosophy, Aesthetic.

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Sanat kelimesi alışılmış kullanımında üç anlama sahiptir. Birincisi, sanatçı olarak isimlendirilen insanlar tarafından sanat eserleri olarak adlandırılan nesnelerin yaratılması ya da eylemlerin peşine düşülmesi anlamına gelir; bu sanat eserleri sadece insan ürünü olmalarından değil aynı zamanda güzel olması arzu edilen ürünler

olmalarından dolayı diğer nesne ve hareketlerden ayrılırlar. İkincisi, doğal olanın tam tersi olan yapay olarak adlandırılan eylemlerin peşine düşülmesi ya da bu tür nesnelerin yaratılması; diğer bir deyişle, doğal dürtülerinin kontrol altında tutmak ve hayatlarını bir plan üzerine şekillendirmek konusunda bilinçli olarak özgür insanlar tarafından peşine düşülen eylemler ya da yaratılan nesnelere. Üçüncüsü, sanatsal olarak adlandırdığımız düşünce yapısı; güzel-

liğin farkında olduğumuz düşünce yapısıdır [1]. Sanatın kökeninde düşünce vardır. Düşünce, yalnız düşünce yapıtlarında kendini göstermez, sanat yapıtlarında da dışlaşır. Düşüncenin kaynaklarına inmeden sanatı, sanatın kaynaklarına inmeden düşünceyi kavrayamayız : [2].

Sanat, insanın dış dünyadan edindiği imgeleri, iç dünyasında bulduğu yansımalar ile ortaya çıkan gizemli bir alandır. Sanat, insanın dış dünyadan edindiği izlenimlerin, iç dünyasına yansınmasıyla doğar. Başka bir deyişle; sanat, insan ile doğa arasındaki nesnel gerçekler arasındaki estetik ilişkidir. Sanat yapıtı ise; bu ilişkinin kurulması ile ortaya çıkan bir yaratmadır. Bu yaratıcı etkinlik içinde; sezgi, duygu, imgelem ve duyu organları birlikte çalışır ve yeni bir dünya yaratır. Sanatla gerçeklik aşılır ya da kendimize özgü başka bir gerçeklik yaratılır. Sanat yapıtı doğada gördüğümüz sayısız varlıklar gibi, herhangi bir varlık değil ontolojik varlıktır [3].

Literatür araştırma tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada Spinoza'nın düşüncelerinin estetiğe etkileri irdelenecektir. Bu nedenle bu filozofun felsefi görüşleri dikkate alınarak estetiğe yaptığı katkılara ışık tutması amaçlanmıştır.

1.2. Problem Cümlesi

· Spinoza'nın felsefi düşünceleri ile estetik arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

1.3. Alt Problemler

· Spinoza'nın estetik düşünceleri var mıdır?
· Spinoza'nın felsefi düşüncelerinin estetiğe etkileri nelerdir?

2. SPİNOZA'NIN FELSEFİ DÜŞÜNÇESİ VE ESTETİK

Spinoza'ya göre Tanrı, doğa demektir. Doğa, var olmak için kendinden başka bir şeyi gerekse-meyen şeydir. Her şey, bu tek varlıktan zorunlulukla meydana gelmiştir. Zorunluluk, doğanın tabiatında vardır ve doğa ne yapmışsa bu zorunluluktan ötürü yapmıştır. Özgürlük yoktur. Spinoza gibi matematiksel bir kafanın bu sonuçla yetinemeyeceği açıktır. Nitekim Etika adlı ünlü yapıtının son bölümü şu başlığı taşımaktadır:

Aklın gücü ya da insanın özgürlüğü üstüne... Spinoza bu bölüme şöyle başlıyor: “Sonunda, Etika'nın insanı özgürlüğe götüren yolu inceleyen bu bölümüne geçiyorum. Bu bölümde aklın gücünü anlatacağım. Aklın, duygulanımlar (affection, teessür, tahassüs) üstünde ne yapabileceğini, özgürlük ya da öz varlığın üstün iyiliğinin (beatitude) ne olduğunu göstereceğim. Burada, bilgili kişinin bilgisiz kişiye ne kadar üstün olduğunu göreceğiz. Aklın yetkinleştirilmesi ve vücudun korunması tıbbın işidir. Benim yapacağım sadece aklın, duygulanımları dizginleyebilmek için ne kadar gücü bulunduğunu göstermektir. Önceki bölümlerde bu gücün salt (mutlak) bir güç olmadığını göstermiştim. Spinoza'nın bu sözlerinde altını çizeceğimiz gerçekler şunlardır: 1. İnsanın özgürlüğü, aklın gücünde belirir. 2. Aklın gücü, bilgiyle gerçekleşir. 3. Aklın gücü, salt (mutlak) bir güç değil, bağıntılı bir güçtür” [4].

Doğa ve tin arasında özdeşlik olsa da doğada öznenen ayrı aşırı bir nesnellik vardır; tinde ise aşırı bir öznelik kendini gösterir. O hâlde, özne ile nesnenin özdeşliği olan mutlak, bu ikisine aşkındır: Mutlak, gerçekliğin zirvesindedir ve düşüncenin zirvesinde ise bu ‘mutlak’ın anlaksal sezgisi bulunur [5].

Ruh ile maddeyi, tam bilinçle, bir olan olarak, düşünce ile uzamı aynı ilkenin yalnızca değişkenleri olarak gören ilk filozof Spinoza idi (Aktaran: [6]. Spinoza, Descartes'ın birbirinden ayırdığı “ruh” ile “madde”yi birleştirmek istiyordu; bu yüzden o, tözü bire indirgemmişti [6]. Spinoza'da tözün doğa ya da Tanrı (her ikisi bir ve aynı şeydir) olarak bir sayılmasıyla oluş sorunu da ortadan kalkar. Ancak doğa bir kez doğuran (yaratan) doğa [natura naturans], bir kez de doğmuş (yaratılmış) doğa [natura naturata] olarak anlaşılacakla iki töze ayrılmış olmaz, tersine onun birliği burada da korunur. Bunu şöylece somutlaştırılabilir anlayabiliriz: örneğin ağaç, çiçeğini meydana getiren olarak natura naturans'tır ve çiçek natura naturata'dır. Ama aynı çiçek, meyveyi doğuran olarak natura naturans'tır. Dolayısıyla doğanın yaratıcı gücü kendi içindedir. Kuşkusuz böyle olunca da yine bir varlık-görünüş ayrımı ve ikincisinin ilkinden nasıl

çıktığı sorunu ortadan kalkmış oluyor [6].

Bir düşüncenin kendi nesnesi ile baştan sona bağdaşması gerektiği olgusundan açıktır ki, anlayışımız, doğanın baştan sona bir imgesini oluşturabilmek için tüm düşüncelerini bütün doğanın kökenini, kaynağını temsil eden düşünceden çıkarsamalıdır, öyle ki bunun kendisi geri kalan düşüncelerin kaynağı olabilsin [7].

Bütün varlığı kapsayan “özdeklik yasası” anlayışı, felsefe tarihinde, bir yandan örneğin Herakleitos’un “logos”una, Parmenides’in “salt idea olarak varlık”ına, Anaksagoras’ın “Nouséuna” dek geri giderken, bir yandan da Spinoza’nın “Tanrı” anlayışını açıkça dile getirir. Tanrı’yı mutlak sonsuz varlık olarak tanımlayan Spinoza, bu tanımla şöyle açıklar: “Ebedi hakikat olan böyle bir varlık, şeyin özü olarak kavranır ve bundan ötürü süre veya zaman ile açıklanamaz; bu süre başlangıçsız ve sonsuz bir süre olarak anlaşılabilir” [6].

Bu, kozmosu ister dinsel kavramlara ister maddi nesnelere göre betimleyelim, aynı şeyi betimlediğimiz anlamına gelmektedir. Birincideki kategoriler soyut ya da anlaksaldır, diğerindeki maddi; fakat bunlar aynı gerçekliği betimlemenin iki farklı yoludur sadece: Aynı mevcut varlık, iki farklı yönden görülür. Dolayısıyla, Tanrı dünyanın dışında değildir; fakat bu dünyada da değildir. O, bu dünyadadır. Her ne kadar ona bakmanın yollarından sadece biri olsa da fiziksel evren onun bedenidir. Tanrı’nın tinsel kavranışı da aynı varlığı tanımanın sadece farklı bir yoludur. Bizler, sonsuz değil sonlu yaratıklar olsak da tek bir varlıkta aynı çifte karakteri gösteririz: Fiziksel bedenlerimiz vardır, ama aynı zamanda ruhudur ve bunlar iki farklı insan değildir; bir ve aynı kişidir. . . sanki beden ruhun dışı bakan biçimidir. Bu etkileyici bir görüştür ve Spinoza’dan sonra pek çok yetenekli insan bu görüşten büyülenmiştir. Spinoza’nın doğayı tanımlaması, 18. Yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarındaki Romantik Hareket için muazzam bir esin kaynağı oldu [8].

Spinoza, ünlü yapıtının beşinci bölümünün III. önermesinde, insan özgürlüğünü işlemeye başlıyor: “Pasif bir hal olan duygulanım, bulanık bir düşüncedir. Biz, bu duygulanımdan açık seçik bir düşünce elde edersek, bu düşünceyi,

aklımızla o duygulanımdan ayırmış olacağız. O hâlde, biz bir duygulanımı ne kadar çok tanırsak, o duygulanım o kadar egemenliğimiz altına girmiş olacaktır”. Aynı bölümün VI. önermesinin Scholie’sinde de şu pek önemli sonuca varmaktadır: “Şeylerin zorunlu olduğu bilgisine, daha açık seçik bildiğimiz tikel şeylerde ne kadar çok rastlarsak, öz varlığın duygulanımlar üstündeki gücü de o kadar büyük olur. Gündelik deneyin bize gösterdiği budur. Nitekim kaybolan bir maldan dolayı duyduğumuz acının, onu korumanın bizce mümkün olmadığı bilgisiyse yumuşadığını görmekteyiz” [4].

Hayal gücü eşyayı bize göre oldukları şekilde gösterir; akıl onları içinde meydana geldikleri bütün bakımından nasıl iseler öyle ve evrenle olan ilişkilerinde kavrar. Hayal gücü insanı âlemin merkezi ve insani olan şeyin ölçüsü yapmak iddiasındadır: Akıl ben’in üstünde yükselir; onun görüş noktası, evrensel olan ezeli ve ebedi olandır ve her şeyi Tanrı’ya bağlar. Tanrı’ya bağlanan yani, objesi sonsuz varlığın bir tavrı gibi düşünülen her fikir doğrudur. Bunun için rastlantı fikrini kabul etmemek ve eşyanın zincirlenmesini zorunlu gibi düşünmek akla özgüdür. . . Özleri bakımından aynı olan irade ve zekâ, gelişmelerinde birbirlerine paraleldirler. Eşyayı duyularımıza uygun olarak bize gösteren hayal gücüne pratik alanda passion, bizi her şeye götüren yahut ondan uzaklaştıran içgüdüsel hareket tekabül eder. Hayal gücünün bize gösterdiği şey, maddi ve manevi hayatımıza daha büyük bir şiddet verecek nitelikte olduğu vakit yahut başka bir deyişle, bu hoş olduğu ve biz ona eğilim gösterdiğimiz vakit, istemenin bu tamamıyla basit şeklinde arzu, sevgi, sevinç, haz denir. Aksi hâlde buna nefret, kin, keder, elem denir [9].

Yanlış, sahte ideler. . . orijinleri hayal gücünde, yani belli rastlantısal duyumlarda bulurlar. . . İnsan isterse, dilediği her şeyi burada hayal gücü yoluyla anlayabilir, anlama yetisinin anladığından farklı bir şey olması koşuluyla (Aktaran: [10]. “O hâlde, her şey tanrısal doğanın zorunluluğu sonucunda, sadece var olmaya değil, aynı zamanda şu ya da bu şekilde var olmaya ve bir eyleme belirlenmiştir; dolayısıyla her şey olası değildir”. Spinoza, irade için, “hür bir nedendir”

ifadesini kabul etmez; ancak, “zorunlu bir neden” denilebileceğini kabul eder. Nedenler iradeyi zorunlu kılar... Ona göre, iradenin de, bütün öteki şeyler gibi, bir şey meydana getirmesi için bir nedene ihtiyaç vardır... “Şeyler olduklarından başka ve başka düzende olamazlar” [11].

İnsanda, güzeli ve güzelliği arama yolunda belirlediği filozoflarca benimsenen “saf-istek”, yani “estetik-istek”, sürekli bir gelişim çabası içindedir; heves ya da tutku türünden gelip geçici davranışlarda görüldüğü gibi, araştırmacı gücünü yitirmemiştir. Saf-istek, aklın ve ruhun evrimsel çabası içinde hür ve korkusuz bir oyun ve bir dinleniş olması önemini taşır. 17. yüzyıl büyük düşünürü Spinoza, isteği genel olarak normal bir insanın “daha az olgunluktan, daha çok olgunluğa” erişme yolunda harcadığı çaba olarak nitelemekte ve böyle bir isteğin sonucunu “iyi” olarak yorumlamaktadır [12].

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Düşüncenin sanata etkisi olduğu yadsınmaz. Antik Çağ’da günümüze dek tüm zamanlarda düşünce, insan faaliyetlerinin hemen hemen hepsinin arka planında kendini hissettirmiştir. Bu nedenle düşünce sanatın her zaman alt yapısı olmuştur. Sanatçıya ve sanat eserinin ortaya çıkmasına ışık tutmuştur.

Spinoza, doğa felsefesi anlayışıyla varlığın doğanın zorunlu sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre çeşitli faktörler ve çeşitli ilişkilerle insanın duygulanımı gerçekleşir. Fakat bu duygulanımlar aklın süzgecinden geçirilerek anlaşılabilir.

Ruh ve madde ayrımını ‘bir’ olduğu düşünceyle doğa ve Tanrı’yı aynı olduğunu, doğanın yaratılmış ve yaratıcı olduğu fikri içerisinde iki farklı tözü bir olarak ele almıştır. Bu bağlamda Spinoza, kozmogonik bir bakış açısıyla doğanın zihinselliği üzerinde durarak onun sanata temel olan düşünce kaynağına işaret etmiştir.

İnsanın hayal dünyası düşüncelerden müteşekkildir. Bu hayal dünyasının kurulmasına etki eden faktör ise insan duygusudur. Bu açıdan bakıldığında Spinoza’nın söz ettiği duygulanım ise insanın ayırt edilmemiş ruhsal etkilenmeleridir.

Sanat dünyasının bir parçası olan estetik süje ise sanat eseriyle bağlantısını gerçekleştirdiği anda bir duygulanım içine girip çeşitli duyguların açığa çıkmasına neden olur. Bu nedenle Alexander Baumgarten’den önce Spinoza, estetik alımlayıcı vasfına ışık tutmuştur.

Bu bağlamda Spinoza’nın güzellik düşüncesine katkısı olmuştur. Estetik düşünce çerçevesinde Tanrı, madde, öz, varlık, duygulanım, doğa, düzen gibi kavramlara değinerek insanın hem ruhsal hem de fiziksel bir varlık olduğu anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış ise sanat akımları arasında yer alan Romantizm’e ufuk açmıştır.

KAYNAKÇA

- 1 A A , (201) (a) Sa a l
a l a a l
- 2 (v al A A A) a l l S
a l
- [3] DEMİRALP, D. (2015). Antik Dönemde Felsefe ve Sanat. İstanbul: Kozmos Yayınları.
- [5] FARAGO F. Baskı). Sanat. (Çeviren: Özcan DOĞAN). Ankara: Doğu Batı Yayıncılık; 2011.
- [6] SOYKAN ÖN. (3. Baskı). Kuram ve Eylem Birliği Olarak Sanat. İstanbul: Bilge Kültür Sanat; 2016.
- [7] SPINOZA B. Söylem, İnceleme, Monadoloji (Çeviren: Aziz YARDIMLI). İnsan Anlaşımın İyileştirilmesi ve Onu Şeylerin Doğru Bilgisine En İyi Götüren Yol Üzerine Bir İnceleme (s. İstanbul: İdea Yayınevi; 2014.
- [8] MAGEE B. Felsefenin Öyküsü. (Çeviren: Bahadır Sina ŞENER). İstanbul: Alfa Yayınları; 2017.
- [9] WEBER A. Felsefe Tarihi. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık; 2014.
- [10] HÜNLER H. Estetik’in Kısa Tarihi. Ankara: Doğu Batı Yayınları; 2011.
- [11] TAŞKIN A. Baskı). Felsefe Tarihi II Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi. Ankara: Sentez Yayıncılık; 2013. p. 13–308.
- [12] ALTAR CM. (3.Baskı). Sanat Felsefesi Üzerine. İstanbul: Pan Yayıncılık; 2013.